

**MÔŽE BYŤ FEMINISTICKÁ TEÓRIA
UŽITOČNÁ AJ MIMO FEMINIZMU?**

Helen E. Longino (1944) pôsobí ako profesorka na Katedre filozofie Stanfordskej univerzity v Kalifornii, kde pracuje aj v Centre pre filozofiu a dejiny vedy. Venuje sa najmä filozofii vedy, sociálnej epistemológii a feministickému filozofii. Je autorkou dvoch kníh: *Science as Social Knowledge* (1990) a *The Fate of Knowledge* (2002, za túto knihu jej Americká sociologická asociácia udelila cenu Roberta K. Mertona), editorkou a spoluautorkou viacerých kolektívnych monografií, ktoré sú venované feministickému epistemológii. H. Longino aktívne participuje na viacerých filozofických diskusiách o charaktere súčasnej vedy (ale aj o povahe a cieľoch súčasnej filozofie vedy), konštruktívne vstupuje do sporov medzi nekritickými obdivovateľmi vedy na jednej strane, a jej kritikmi na strane druhej, ako o tom svedčí množstvo jej článkov publikovaných v zborníkoch a odborných časopisoch, a vnáša do týchto debát feministickú perspektívu. V minulosti vyučovala na viacerých univerzitách v USA (University of California, Mills College, Rice University, University of Minnesota).

Obe monografie, v ktorých autorka sformulovala svoju koncepciu kritického kontextuálneho empirizmu, predstavujú závažný príspevok do súčasných diskusií v rámci filozofie vedy, ako aj do diskusií prebiehajúcich medzi filozofiou vedy a vednými štúdiami. Longino v týchto prácach reaguje na novú situáciu v súčasnej filozofii vedy, ktorá sa vyznačuje čoraz aktuálnejšou potrebou reflektovať a skúmať vedu nielen ako systém teórií, ale aj ako špecifickú činnosť, ako výskumnú prax. Jej feministický kontextuálny empirizmus ponúka pochopenie vedeckého poznania ako vyrastajúceho z interakcie medzi odlišnými aktérmi, kognitívnymi štýlmi a hľadiskami. Empirizmus H. Longino sa vyznačuje dôslednejším kontextualizmom než koncepcie zdôrazňujúce sociokultúrnu zakotvenosť vedy alebo koncepcie, ktoré upriamujú pozornosť na sociokultúrnu situovanosť a podmienenosť subjektu poznania: sústredenie sa na vedu ako na výskumnú prax jej totiž otvára priestor na skúmanie nielen toho historického, sociálneho a politického kontextu, v ktorom sa výskum realizuje, ale umožňuje aj analyzovať formy dynamickej interakcie medzi vedeckou prácou, jej aktérmi a týmto kontextom. Jej kontextuálny empirizmus upriamuje pozornosť aj na význam ďalšieho dôležitého kontextu vedeckej práce, ktorý je tvorený sústavou východiskových, najčastejšie skrytých predpokladov, ktoré sa prijímajú bez preskúmania či overenia. Tieto skryté predpoklady, tvoriace pozadie poznania, zohrávajú významnú úlohu pri prijatí alebo odmietnutí nejakej hypotézy, a ovplyvňujú tým aj samotný obsah vedeckej teórie. Vo svojej koncepcii H. Longino rozvíja chápanie vedeckého poznania v takom zmysle, aby zodpovedalo jednak normatívnemu používaniu pojmu „poznanie“, jednak deskripcii sociálnych podmienok, v ktorých sa vedecké poznanie produkuje. Longino presadzuje opodstatnenosť požiadavky, aby sa pri analýzach vedeckých postupov zohľadňoval vstup hodnôt do týchto procesov, ako aj vplyvy sociálnych interakcií na ich priebeh a povahu. Podobne ako Sandra Hardingová či ďalšie predstaviteľky feministického epistemológie a filozofie vedy vyjadruje Longino presvedčenie, že veda môže byť objektívna práve preto, že nie je hodnotovo neutrálna: isté hodnoty totiž pôsobia proti deformáciám poznania. Historická, geografická, kultúrna a v širšom zmysle sociálna lokalizácia subjektov poznania nie je prekážkou na ich ceste za objektív-

ným poznáním, ale naopak, ako neodmysliteľná charakteristika poznávajúcich aktérov môže za určitých podmienok prispievať k objektívite poznávacích procesov.

V druhej monografickej práci *The Fate of Knowledge* (2002) Longino rozvíja a prehľbuje vlastnú koncepciu sociálnej epistemológie, prezentovanú už v práci *Science as Social Knowledge*, a to v zmysle hľadania spôsobov, akými by bolo možné prekonať mŕtvy bod v sporoch medzi filozofiou vedy a vednými štúdiami. Tieto pretrvávajúce spory sa odvíjajú od odlišných názorov predstaviteľov a predstaviteľiek oboch disciplín, a to predovšetkým v súvislosti s chápaním roly, ktorú zohrávajú v konštrukcii vedeckého poznania sociálne faktory. Podstata odlišnosti v názoroch uvedených disciplín spočíva v tom, že zatiaľ čo filozofia vedy tvrdí, že vedecké poznanie predstavuje výsledok kognitívnych procesov (pričom sa nedoceňuje vplyv sociálnych faktorov), vo vedných štúdiách sa zase zdôrazňuje úloha, akú hrajú v procese tvorby vedeckého poznania nekognitívne faktory. Longino sa usiluje o riešenie tohto sporu tým, že ponúka kontextualizmus, ktorý odmieta dichotómiu sociálnych a kognitívnych faktorov a navrhuje chápanie, vo svetle ktorého samotné kognitívne procesy majú sociálny charakter. Kognitívne procesy vo vedeckom výskume – napr. pozorovanie a usudzovanie – treba podľa jej názoru chápať a vysvetľovať nie ako protikladné sociálnym procesom a faktorom, ale ako také, ktoré samotné majú sociálny charakter. Filozofka navrhuje pochopiť poznanie ako kolektívny a kooperatívny proces; ako zdôrazňuje, vedecké poznanie nevytvára len individuá, hoci aj sociálne situované a podmienené, ale epistemické či kognitívne komunity. Poznanie sa teda produkuje vďaka a prostredníctvom interakcie individuí. To okrem iného v jej ponímaní znamená, že aj normativita sa musí týkať sociálnych procesov a interakcií, teda že pravidlá a normy zdôvodnenia, odlišujúce poznanie od mienky, správne, adekvátne teórie od teórií falošných, operujú a fungujú na úrovni sociálnych, a nie individuálnych kognitívnych procesov.

V tomto zmysle rozpracúva nový obraz a nové chápanie vedeckého poznania, zdôrazňujúc myšlienku, že vo vedeckom poznaní dochádza k integrácii kognitívnych a sociálnych prvkov.

Koncepcia, v ktorej sa poznanie nazerá v duchu uvedenej integrácie, znamená významný krok vpred v chápaní účasti a vzájomného pôsobenia kognitívnych a sociálnych dimenzií poznania, predovšetkým sociálnej podmienenosti všetkých štruktúrnych prvkov procesu, v ktorom sa poznanie produkuje. Subjekty tvoriace vedecké poznanie sú vždy lokalizované v konkrétnom prostredí, tvrdí filozofka a navrhuje, aby sme ich lokalizáciu brali vážne. Z tohto tvrdenia vyplýva odmietanie predstavy o „nepodmienenom subjekte“, t. j. o subjekte, ktorý by sa riadil iba od kontextu nezávislými a hodnotovo-neutrálnymi metodologickými pravidlami. Jej koncepcia kontextuálneho empirizmu zohľadňuje sociálnu dimenziu vedeckej praxe bez toho, aby vedecké poznanie bolo ohrozené relativistickými závermi. Longino tak naznačuje možné spôsoby nielen „zmierenia“, ale aj spolupráce medzi filozofiou vedy a empiricky orientovanými vednými štúdiami. Nemožno opomenúť ani to, že jej koncepcia prispieva k rozvíjaniu pluralistických teórií vedy. Stručne charakterizujú práce Helen Longino možno už len dodať, že sa vyznačujú analytickou jasnosťou, kontinuitou s tradíciou argumentácie vo filozofii vedy a tým, že filozofka sa darí inkorporovať feministickú perspektívu do hlavného prúdu filozofie vedy a vedných štúdií.

(E. F. a M. S.)

M. S.: *Rady by sme využili váš pobyt na pôde Univerzity Komenského¹ na neformálny rozhovor o vašich profesionálnych záujmoch. Venujete sa hlavne feministickej epistemológii a filozofii vedy. Moja prvá otázka bude smerovať k súčasnému stavu bádania zameraného na problematiku vedy. Možno totiž povedať, že táto problematika čoraz viac priťahuje pozornosť nielen filozofov a filozofiek, ale aj odborníkov a odborníčok z iných sociálnych a humanitných vied, napr. zo sociológie či kultúrnej antropológie. V súčasnosti sme svedkami dynamického rozvoja empirických výskumov vedy ako sociálnej a kultúrnej inštitúcie, tzv. vedných štúdií (science studies), pričom sa zdá, že tieto dve oblasti – filozofia vedy a empirickejšie orientované vedné štúdie – sú od seba izolované. Preto považujem za obzvlášť zaujímavé a podnetné vaše úsilie o akési premostenie „priepasti“ medzi filozofiou vedy ako normatívnej disciplíny a empirickými štúdiami vedy. Chcem poznamenať, že kým filozofia vedy má na Slovensku bohatú tradíciu a je zreteľne prítomná aj v súčasnom filozofickom diskurze, vedné štúdiá v našom prostredí nie sú veľmi rozvinuté. Vo vašej novej monografii The Fate of Knowledge, ale aj vo viacerých vašich štúdiách argumentujete v prospech uvoľňovania hraníc medzi normatívnou filozofiou vedy a empiricky ladenými vednými štúdiami a ukazujete, v prospech prekonania dichotómie medzi racionálnym a sociálnym, ako je možné a aj potrebné do epistemológie integrovať úvahy o sociálnosti poznania, alebo, ako charakterizoval vašu prácu Philip Kitcher, pokúšate sa o „tretiu cestu“ medzi epistemológiou, akcentujúcou racionálnosť, a vednými štúdiami, akcentujúcimi sociálny charakter vedeckého poznania. Rada by som vám preto položila nasledovnú otázku: V čom vidíte výzvy, pred aké vedné štúdiá stavajú filozofiu, a do akej miery je ešte uvažovanie o vede filozofickým uvažovaním? Čím je vaša snaha o zblíženie filozofie vedy a vedných štúdií motivovaná? Taktiež by som sa chcela spýtať, ako bola vaša snaha o prepojenie spomínaných dvoch prístupov k vede prijatá filozofmi a filozofkami vedy na jednej strane a výskumníkmi a výskumníčkami v oblasti vedných štúdií na strane druhej.*

H. L.: *Dá sa povedať, že reakcie boli zmiešané, čo je pravdepodobne osud ktoréhokoľvek filozofického názoru kdekoľvek na svete. Osobne si však myslím, že moja iniciatíva bola prijatá vcelku priaznivo, aspoň podľa reakcií rôznorodých filozofických združení. Myslím, že takýto spôsob filozofického uvažovania o vede, ktorý empirické bádania o vede nepovažuje za irelevantné, obzvlášť priťahuje mladšiu generáciu, pretože práve tá si intenzívne uvedomuje neudržateľné napätie medzi normatívnou filozofiou vedy (tak, ako je tradične chápaná) a empirickými štúdiami vedy. Považujem za skutočne vážny problém to, že tradičná normatívna filozofia vedy funguje takmer bez akéhokoľvek prepojenia s reálnou vedou a jej postupmi. Ak je naším jediným zámerom ustanovovanie apriórnych ideí, zosobňujúcich ideálnu vedu, ktoré však s reálnou vedeckou praxou nemajú žiadne prepojenie, prečo a v akom zmysle ich potom voláme „ideálnymi“? Stanovenie normatívnych pravidiel pre vedcov a vedkyne, ktorí a ktoré sú plnohodnotne úspešní aj bez nás, nie je úlohou filozofov a filozofiek. Teda aspoň by nemalo byť naším hlavným,*

¹ Prof. Longino hostovala na UK v rámci projektu *Excelentná Univerzita* v dňoch 9. – 11. júna 2008, kde preniesla tri prednášky na témy: Filozofia vedy po sociálnom obrate (Philosophy of Science after the Social Turn); Okruhy rozumu: niekoľko feministických úvah o rozume a racionalite (Circles of Reason: Some Feminist Reflections on Reason and Rationality); Feministická epistemológia ako lokálna epistemológia (Feminist Epistemology as a Local Epistemology).

či nebodaj jediným cieľom. Myslím, že mnohí z odborníkov a odborníčok v oblasti empirických vedeckých štúdií prichádzali do kontaktu so „zastaranými“ filozofickými teóriami, takže keď napokon odmietli filozofiu ako nevhodný či neprínosný spôsob uvažovania o vede, išlo o odmietnutie onoho normatívneho filozofovania, ktoré stráca kontakt s reálnou vedou.

Na druhej strane hlavný problém vedných štúdií je to, že pracujú s koncepciami poznania, v rámci ktorých čokoľvek, čomu nejaká komunita verí, sa považuje za poznanie. Avšak komunita sa vo svojich presvedčeniach môže myliť. A to už za poznanie označovať nechceme. Niekedy sú tieto mylné presvedčenia súčasťou veľkých a komplexných systémov poznatkov a mohli by sme povedať, že takéto presvedčenia sa považujú za poznanie v rámci danej komunity v dôsledku nejakých konkrétnych záväzkov a väzieb tejto komunity. Avšak v prípade viacerých komunit (napr. v prípade komunit zaoberajúcich sa astrologiou či parapsychológiou) tvrdíme, že to, čo produkujú, poznaním nie je. Nechcem sa tu venovať pradávnemu problému demarkácie medzi „vedeckým“ a „nevedeckým“, no myslím, že keď používame termín „poznanie“ alebo „vedecké poznanie“, pripisujeme tým tomu, čo takto označujeme, špecifický status. A v snahe o pochopenie toho, čím je tento status vlastne daný, empirické štúdiá vedy jednoducho vypustili rozlišovanie medzi poznaním a presvedčením. Ja ale túto dištinkciu považujem za zmysluplnú. Práve vďaka nej máme totiž na prvom mieste koncept poznania.

M. S.: *V súvislosti s vašou odpoveďou si dovoľím nasmerovať náš rozhovor na otázky feministickej epistemológie. V čom spočíva prínos vedných štúdií pre feministickú epistemológiu, resp. akú výzvu predstavujú vedné štúdiá pre feministickú epistemológiu?*

H. L.: Myslím si, že tu ide o výzvu, ktorá je vzájomná či dvojsmerná. Mnohí odborníci a odborníčky v oblasti vedných štúdií sa pôvodne domnievali, že v rámci uvažovania o vede je kategória rodu irelevantná, že rod nie je signifikantnou osou diferenciácie v rámci vedeckých komunit. Práve tento fakt bol rozhodujúcim impulzom, ktorý zmobilizoval feministické teoretičky a epistemologičky. Začali sa pýtať na dôsledky vysokej koncentrácie mužov v odvetviach produkujúcich poznanie a skúmať, ako sú touto skutočnosťou spätne ovplyvnené vyprodukované poznatky. To môžeme označiť za výzvu, ktorú feministické epistemologičky adresovali bádateľom a bádateľkám v empirických vedných štúdiách. Na druhej strane, práce výskumníkov a výskumníčok v oblasti empirických vedných štúdií sú pre feministické teoretičky nepostrádateľné skôr v zmysle zdrojov analýz než ako konkrétne výzvy. Napr. množstvo výskumov konkrétnych prípadov z histórie vedy, ktoré sa v rámci vedných štúdií realizujú, poslúžilo feministickým teoretičkám ako modely uvažovania o tej-ktorej konkrétnej oblasti vedy. Feministky však k empirickým skúmaniam vedy pridávajú svoje vlastné otázky o relevantnosti rodu, o rodovej štruktúre samotných vedeckých komunit, otázku o rodovo predpojatých ideológiách či o rodových metaforách, ktoré ovplyvňujú poznanie vyprodukované danými vedeckými komunitami.

M. S.: *Jedna z tém, ktorým sa dlhodobo venujete, je problém hodnôt vo vedeckom poznaní. Často ste vstupovali do rôznych filozofických debát a sporov, ktoré sa rozvinuli okolo princípu hodnotovej neutrality vedy. Na túto tému už odznelo naozaj mnoho teoretických diskusií, no napriek tomu cítim určitú skepsu, pokiaľ ide o produktivnosť väčšiny*

týchto debát. Narážam na to, že spôsob, akým nazeráme na tento problém, do veľkej miery závisí od toho, čo rozumieme pod pojmom vedy a aké hodnoty berieme do úvahy. Domnievam sa, že váš prístup k tejto téme je veľmi sľubný a produktívny práve preto, že rozlišujete medzi rôznymi významami, v akých o vede hovoríme, ako aj medzi rôznymi typmi hodnôt, o ktorých možno uvažovať v súvislosti s témou hodnoty a veda. Mohli by ste bližšie objasniť vaše rozlíšenie medzi konštitutívnymi a kontextuálnymi hodnotami vedy?

H. L.: Na prvý pohľad sa toto rozlíšenie môže zdať ako vcelku jednoduché, no v skutočnosti je omnoho zložitejšie, ako vyzerá. Obzvlášť v zmysle, v akom ho používam ja. Základné rozlíšenie spočíva v tom, že za konštitutívne hodnoty budeme považovať tie, ktoré možno označiť ako rozhodujúce alebo esenciálne (napriek tomu, že veľmi nerada používam tento termín), za interné zasa hodnoty vlastné vede (jasnosť, pravdivosť, explanačná sila). Za kontextuálne hodnoty potom považujeme hodnoty prítomné v sociálnom a kul-túrnom prostredí, v ktorom je veda zakotvená a v ktorom vedecké poznanie prebieha. Vedkyne a vedci patria do oboch oblastí, sú súčasťou oboch sfér, aj vedeckej, aj sociálnej, a preto nemožno povedať, že by vedcom a vedkyniam prislúchali len konštitutívne hodnoty a nám ostatným, ktorí a ktoré pôsobíme mimo vedy, by prináležali tie kontextuálne. Pochopiteľne, že vedkyne a vedci ako sociálne bytosti utvárané svojím sociálnym prostredím môžu do svojej vedeckej činnosti prinášať aj kontextuálne hodnoty. V súčasnej dobe ešte stále prevláda názor, podľa ktorého kontextuálne hodnoty vstupujú najmä do procesov rozhodovania o tom, na aké otázky sa má výskum zamerať a ako by sa mali výsledky využívať. Vo svojej knihe *Science as Social Knowledge* som sa snažila ukázať, že existujú prípady, keď hodnoty, ktoré na prvý pohľad vyzerajú ako kontextuálne (pretože prináležia sociálno-kultúrnemu prostrediu), fungujú vo vede ako konštitutívne. Myslím tým to, že takéto hodnoty sa považujú za rozhodujúce vo vedeckej praxi. Jedným z príkladov, ktoré som na ilustráciu použila, bola zmena konceptu kauzality, ktorá nastala v priebehu vedeckej revolúcie v 17. storočí. V tom čase Galileo jednoducho zredukoval štyri príčiny, o ktorých učil Aristoteles a ktoré neskôr vyznávali stredovekí scholastici, na pôsobiacu príčinu. Materiálna, formálna a účelová príčina boli z vedy eliminované. Táto zmena, ktorá bola istým spôsobom zmenou kontextuálnych hodnôt, iniciovala v priebehu onej vedeckej revolúcie aj zmenu konštitutívnych hodnôt vedy. To, čo sa bude považovať za vedu, už viac nemôže byť výskumom účelov vecí či cieľov vecí. Za vedu sa bude považovať len skúmanie pôsobiacich príčin, t. j. kauzality.

E. F.: Myslím, že príklady z histórie vedy, ktoré uvádzate, sú dobrým argumentom v prospech vašej tézy.

H. L.: To bol len jeden z príkladov. V jednej z centrálnych kapitol práce *Science as Social Knowledge*, v ktorej rozoberám výskum pohlavných diferencií, uvádzam dve prípadové štúdie, pomocou ktorých sa snažím ukázať, ako kontextuálne hodnoty vstupujú do samotnej praxe vedy a formujú poznatky produkované v týchto výskumných oblastiach. Androcentrická perspektíva sa stala konštitutívnou hodnotou napríklad v oblasti fyzikálnej antropológie.

M. S.: *Takže môžeme povedať, že medzi konštitutívnymi a kontextuálnymi hodnotami neexistuje ostrá hranica, teda že kontextuálne hodnoty v niektorých prípadoch operujú ako konštitutívne hodnoty?*

H. L.: Presne tak. Myslím, že rozdiel existuje v konceptuálnej rovine, ale funkčne dochádza k presunom hodnôt z jednej kategórie do druhej.

M. S.: *Jedna z vecí, na ktorú poukazujete v knihe Science as Social Knowledge, ale tiež vo vašej druhej knihe The Fate of Knowledge, je sociálny charakter vedy. Z môjho pohľadu si takýto záver vyžaduje určitý obrat v spôsobe nazerania na vedu a zmenu jej chápania. Je to obrat v zmysle zmeny perspektívy, z ktorej je veda vnímaná ako súbor tvrdení, smerom k perspektíve, z ktorej je vnímaná skôr ako súbor určitých praktík. A myslím, že práve takúto zmenu perspektívy uplatňujete a presadzujete vo svojich prácach. Tvrдите, že sociálny charakter vedy sa stáva zrejším, ak sa na vedu pozeráme ako na súbor kognitívnych postupov, a hovoríte o sociálnom charaktere týchto postupov. No zdá sa mi, že samotný termín kognitívnych postupov nie je dosť jasný. Čo si máme pod pojmom kognitívne postupy predstavovať? Ktoré sú to postupy a čo znamená uvažovať o nich ako o sociálnych praktikách? Keď uvažujeme o postupoch, ktoré sa vo vede uplatňujú, napríklad o zdôvodňovaní, zdá sa vcelku ťažké predstaviť si, ako môžeme zdôvodňovanie či deduktívne uvažovanie nazerať ako sociálne praktiky.*

H. L.: Áno, to je presne otázka, ktorú som si kládla v jednej z kapitol knihy *The Fate of Knowledge*. Zahrala som si takú malú hru; povedala som si: Dobré, povedzme, že poznanie je zdôvodnená pravdivá mienka. Tak som skúsila „socializovať“ každý z komponentov pojmu poznania a pri analýze pojmu „zdôvodnená“ som rozobrala istý súbor postupov, ktoré sa uplatňujú vo vede. Ako filozofka som sa zaoberala práve zdôvodňovaním a pozorovaním, pretože práve to sú hlavné kognitívne postupy, na ktoré sa sústreďuje záujem filozofov a filozofiek. Nieкто by mohol povedať, že na tieto postupy sa sústreďuje aj záujem vedcov a vedkýň, ale ja som skromnejšia a hovorím len o filozofoch a filozofkách. Potom som sa pokúšala premýšľať nad pozorovaním a nad otázkou, v akom zmysle je pozorovanie sociálne. Predovšetkým treba vidieť, že vedecké pozorovanie je verejné, to znamená, že opisujeme naše pozorovania pomocou už stanovených a akceptovaných kategórií, takže sa dá povedať, že už hneď na začiatku sa prispôbujeme tomu, čo je sociálne. Kategórie, ktoré používame, nie sú individuálnymi kategóriami.

M. S.: *Takže narážame na sociálnosť jazyka.*

H. L.: Áno, presne tak, jazyk je sociálny. Takže základnou podobou sociálnosti kognitívnych postupov je jazyk, ktorý je svojou podstatou sociálny. Táto sociálnosť sa prenáša aj do stanovovania hraníc našich ďalších kategórií pozorovania. Keď sa snažíme eliminovať vágnosť kategórií, ktoré používame pri meraní, v snahe o čo najpresnejšie výsledky, obmedzenia, ktoré na tieto kategórie kladieme, sú vecou konvencie, je to vec dohody medzi zúčastnenými aktérmi a aktérkami. To je len jedna z možností, ako sú kognitívne postupy, fundamentálne pre vedu, sociálne. Ďalšia z nich sa týka požiadavky opakovateľnosti vedeckých experimentov. Prečo je vlastne táto požiadavka vo vede taká

dôležitá? Pretože sa potrebujeme uistiť, že výskumom získané dáta nie sú výsledkom nejakého experimentálneho prostredia. Akceptovanie experimentu ako preukázaného predpokladá, že daný experiment možno opakovať alebo už opakovaný bol. V niektorých prípadoch experimenty závisia od predchádzajúcich a už akceptovaných výsledkov do takej miery, že nie sme ochotní investovať zdroje do ich testovania. No u iných experimentov, ktoré majú ambíciu ukázať niečo výnimočné, napríklad v prípade studenej fúzie, výskumníci a výskumníčky takéto testy uskutočňujú. Práve v prípade studenej fúzie bol tlak na opakovanie experimentu nesmierne silný. Avšak všetky výskumné tímy, ktoré sa o to pokúšali, zlyhali. Takýto postoj k experimentovaniu je ďalšou sociálnou dimenziou kognitívnych postupov. Otázka týkajúca sa zdôvodňovania je spätá s témou jednej z mojich tunajších prednášok. V jednej z kapitol práce *The Fate of Knowledge* tvrdím, že najmä zdôvodňovanie má charakter sociálnej praxe v tom zmysle, že vychádza z kontextu otázky a odpovede. Zdôvodnenia, ktoré sú ponúkané, sú odpoveďami na špecifické druhy otázok, či už myslených, alebo reálnych, takže pravým prostredím týchto kognitívnych aktivít je prostredie sociálne.

M. S.: *Vrátila by som sa k niektorým otázkam, ktoré sú predmetom debát feministických filozofiiek či epistemologičiek. Jedna z nich sa týka samotnej možnosti feministickej vedy. Je to otázka, či má vôbec zmysel hovoriť o feministickej vede. O tejto otázke prebieha v rámci odborných kruhov kontroverzná debata, a to nielen medzi feministickými a nefeministickými teoretikmi a teoretičkami, ale aj v rámci feministických kruhov samotných. Túto otázku ste si kládli aj vy, rovnomenný názov nesie aj jeden z vašich starších článkov.² Ako teda chápať otázku týkajúcu sa možnosti a dôležitosti feministickej vedy? Je takáto veda možná? V akom zmysle možno o niečom takom hovoriť? S touto otázkou sa spája aj ďalšia: Čo znamená robiť feministický výskum? Možno to nie je len iná formulácia jednej a tej istej otázky.*

H. L.: Možno nie, uvidíme. Myslím, že najlepší spôsob, ako zodpovedať túto otázku, je vrátiť sa späť k tomu, čo sme už spomínali, k vášmu rozlíšeniu medzi chápaním vedy ako súboru tvrdení a chápaním vedy ako súboru kognitívnych postupov, činností. Boli časy, keď sa feministické teoretičky domnievali, že feministická veda by mala predstavovať špecifický súbor vedomostí o prírodnom a sociálnom svete a že tieto vedomosti, opisy, teórie a modely sveta by mali niesť známky feminizmu. Myslím, že to nie je vhodný spôsob, ako chápať feministickú vedu. Keď som o tejto otázke uvažovala, dospela som k názoru, že neexistuje taký typ množiny tvrdení, o ktorom by sa dalo povedať, že nesie na sebe pečať feminizmu. Spôsob, ktorý považujem za perspektívnejší, je uvažovať o feministickej vede ako o súbore kognitívnych postupov a činností, t. j. ako o „robení“ vedy určitým špecifickým spôsobom. Znamená to teda neuvažovať o feministickej vede ako o množine tvrdení, ale uvažovať o nej ako o súbore postupov, určitých praktík. Zdá sa mi zmysluplnejšie, a možno aj menej zavádzajúce neuvažovať o feministickej vede ako o súbore osobitých ideí a náhľadov na svet, ale uvažovať skôr o tom, ako praktizovať vedu, ak je človek feministkou či feministom.

² Longino, H.: Can There Be a Feminist Science? In: *Hypatia*, Vol. 2, no. 3 (Fall 1984).

E. F.: *Máte na mysli napríklad vstup istých charakteristických vlastností do vedeckého poznávania?*

H. L.: Môže to znamenať napríklad uvažovať o feministickej vede ako o procese, do ktorého vnášame určitý typ politickej senzitivity, určitú kognitívnu senzitivnosť, prípadne súbor odlišných spôsobov riešenia problémov, heuristik, ktoré slúžia účelom späť s feministickými kognitívnymi cieľmi výskumníčky alebo výskumníka. Výhodou takehoto ponímania feministického výskumu je to, že feministky si môžu osvojiť ktorékoľvek výsledky výskumu, ak ich považujú za užitočné pri naplňaní feministických cieľov. Tieto výskumy nemusia nevyhnutne niesť „značku“ feminizmu, aby boli zahrnuté do feministických analýz. Taktiež to znamená, že práce feministických teoretičiek môžu ľahšie prenikať aj do kruhov mimo feminizmu. A prečo by to tak malo byť? Keďže sa považujem za pluralistku, niekto sa môže pýtať, prečo považujem za dôležité, aby feministické poznanie presahovalo feministické kruhy. Napríklad preto, lebo v niektorých prípadoch takéto prinášanie feministických hodnôt, ideí a osobitých spôsobov nahliadania problémov vedie k vytvoreniu takeho súboru reprezentácií sveta, ktorý si vyžaduje odlišný spôsob správania vo vzťahu k svetu okolo nás. Potom bude potrebná aj schopnosť požadovať od druhých, aby si tento spôsob konania osvojili. Potrebujeme mať reprezentácie sveta, v rámci ktorých odlišné konanie dáva zmysel. Takže naše idey musia mať schopnosť „prenikať“ smerom von. Nerobíme predsa vedu a výskumy len preto, že nám to prináša potešenie, robíme ich s cieľom zaangažovať sa vo svete a istým spôsobom s ním interagovať.

M. S.: *Vaša odpoveď ma privádza späť k téme, ktorú sme už načrtli, a to k téme úlohy hodnôt vo vedeckom výskume. Dovoľte, aby som teraz túto otázku konkretizovala: Ako môžu byť feministické hodnoty prínosné a využiteľné napríklad v rámci prírodných vied? Z diskusií s mojimi študentkami a študentmi mi totiž vyplynulo, že myšlienka prínosu feministických hodnôt a ideí do spoločenskovedného bádania je „stráviteľná“ oveľa ľahšie než myšlienka o ich prínose do prírodných vied. Táto myšlienka tu často naráža na nepochopenie alebo odmietnutie.*

H. L.: Ako prvé treba povedať, že si to jednoznačne vyžaduje znalosti tej ktorej disciplíny; ďalej, že v rámci sociálnych vied, psychológie, sociológie a pod., sa toho z hľadiska feminizmu urobilo omnoho viac. Jednoducho preto, že v týchto odvetviach je už v súčasnosti prítomná kritická masa žien a v rámci tejto skupiny existuje už kritická masa feministických výskumníčov. Pre ženy pracujúce v oblastiach fyziky či chémie je totiž do istej miery nebezpečné pracovať s feministickými ideami, no nájdu sa aj také, čo tak robia (napríklad Evelyn Fox Keller). Existuje mnoho otázok týkajúcich sa jej prác, no myslím, že jedným z nepopierateľných prínosov jej výskumu je to, že poukázala na spôsoby, akými isté metafory vstupujú do vedy. To, ako rozmyšľame o prírodných procesoch, je ovplyvnené modelmi uvažovania, ktoré sa do vedy prenášajú z nášho sociálneho prostredia. Napríklad celá idea riadiacej molekuly (master molecule) bola snahou o pochopenie chemických procesov osobitým spôsobom; tradične sa totiž výskumníci a výskumníčky sústreďovali na skúmanie molekúl, ktoré kontrolujú priebeh procesov. Keller namietla, že tento spôsob odzrkadľuje štruktúru myslenia, ktorého zámerom je ovládanie prírody. Namiesto toho je ale možné nazerať chemické interakcie ako omnoho komplexnejšie,

interaktívno-recipročné procesy. Jej model agregácie buniek slizovky³ (slime mold aggregation) je príkladom takéhoto novodobého nazerania. Podobne môžeme uvažovať napríklad aj o teórii Veľkého tresku. Je príkladom štandardného modelu vzniku vesmíru, ktorý však stále necháva mnoho otázok nezodpovedaných. Jednou z nich je napríklad problém čiernej hmoty. Súčasná astronómia nám ešte stále neponúka teóriu, ktorá by tento jav úplne a komplexne vysvetľovala. Tým nechcem povedať, že feministická alternatíva nám povie o čiernej hmote všetko, ale že teórie, ktoré máme, sú teóriami čiastkovými a že môžu existovať aj iné spôsoby reprezentácie počiatku vesmíru, ktoré nám môžu poskytnúť odlišné spôsoby jeho chápania.

M. S.: *Vo svojej odpovedi ste vyzdvihli význam zastúpenosti žien vo vedeckom výskume. Problematika postavenia žien vo vede sa začala v našom prostredí reflektovať len nedávno a ukazuje sa, že táto téma stále nie je u nás rozpoznaná ako skutočný problém. Hovorili ste o transformatívnom potenciáli feministickej epistemológie; ako ste povedali, nepotrebujeme poznatky len na to, aby sme nimi disponovali, ale aj na to, aby sme sa prakticky angažovali vo svete, napríklad aj pri dosahovaní rodovej rovnosti aj vo sfére vedy a výskumu. Moja otázka znie: Ako tomu napomáha feministická epistemológia? V čom konkrétne môže byť váš projekt feministického kritického kontextuálneho empirizmu užitočný pri riešení problémov žien pracujúcich vo vedeckej sfére?*

H. L.: Myslím, že prínos kontextuálneho empirizmu k tomuto konkrétnemu zámeru spočíva v poukazaní na to, že otázka *ženy a veda* nie je len otázkou sociálnej spravodlivosti. Môžeme o nej totiž uvažovať aj takým spôsobom, t. j. ako o fakte, že ženy boli z vedy vylučované, čo je rozhodne nespravodlivé. Ale vedci by pravdepodobne namietli, že ak tento fakt neovplyvňuje výsledky výskumov, nie je to skutočný problém. Pokiaľ je teória kritického kontextuálneho empirizmu správna (a ja si myslím, že je), ukazuje, že otázka žien (ale aj iných marginalizovaných skupín) vo vede nie je len otázkou sociálnej nespravodlivosti. Ukazuje, že ide aj o otázku kvality poznatkov, ktoré sú produkované existujúcimi vedeckými komunitami. Len čo sa totiž posunieme od skúmania našich pozorovaní k uvažovaniu o procesoch ich produkcie (o pozorovaniach a skúsenostiach, na ktoré sa pri výskumoch spoliehame), rozpoznáme, že sa za nimi nachádzajú významné zamlčované predpoklady (to je práve oná kontextuálna zložka kontextuálneho empirizmu). Potom je pravdepodobné, že vedecké komunity, zložené z výskumníkov a výskumníčok spoločne akceptujúcich určité súbory hodnôt a ideológií, budú produkovať poznanie, ktoré je nejakým spôsobom týmito hodnotami a ideológiami deformované alebo prinajmenšom ovplyvňované. Mnohé z týchto hodnôt a ideológií doposiaľ neboli dostatočne kriticky zreflektované, pretože tí a tie, ktorí a ktoré by takúto kritiku artikulovať mohli, boli z vedeckých komunít vylúčení/vylúčené. Dôležitosť zahrnutia žien a iných marginalizovaných skupín do vedeckých komunít spočíva v nevyhnutnosti vybudovať bázu kriticismu. Práve to robí z otázky žien vo vede okrem otázky týkajúcej sa sociálnej spravodlivosti aj otázku epistemologickú.

³ Slizovka (Fuligo rufa) je primitívna huba triedy myxomycetes (pozn. prekl.).

E. F.: *S obdobným uvažovaním som sa stretla aj v rámci feministickej literárnej teórie. Virginia Woolf upozornila na to, že je dôležité aby literatúru tvorili nielen muži, ale aj ženy, a to nielen kvôli ženám, ale aj kvôli literatúre, jej komplexnosti. Pohľad na svet bude odlišný, ak sa na tvorbe obrazu tohto sveta budú rovnocennou časťou podieľať aj ženy, a to vzhľadom na ich odlišnú životnú skúsenosť. Niekedy máme naozaj tendenciu diskutovať o tomto probléme len v prvom zmysle, v zmysle dôležitosti prítomnosti žien vo vede s ohľadom na ženy, no nie s ohľadom na vedu.*

H. L.: Súhlasím. Myslím, že dôvod, prečo sa táto myšlienka vníma ako kontroverzná a prečo sa niektoré feministky od tejto idey dištancujú, je snaha vyhnúť sa esencIALIZMU, teda myšlienke, že rodová identita je nejakým spôsobom esenciálnou zložkou osobnej identity. Výsledkom je potom očakávanie, že ženy alebo povedzme osoby ženského rodu, ako aj ostatné členky a členovia marginalizovaných skupín vnímajú svet ináč. Ale rozličné formy marginalizácie vyúsťujú do rozdielnych skúseností a názorov, takže nemôžeme hovoriť o jednej forme „ženskej“ odlišnosti. Naše rôznorodé prežívanie sveta, sociálneho aj prírodného, nám poskytuje odlišné perspektívy v rámci pohľadu na tento svet. Výzva spočíva v snahe navzájom prepojiť tieto perspektívy s perspektívami mainstreamovými a zabezpečiť ich vzájomnú interakciu.

M. S.: *V rámci výskumu zameranom na situáciu žien vo vede, ktorý sme nedávno na Slovensku realizovali, sme urobili aj rozhovory so ženami a s mužmi, ktorí pôsobia v akademickom prostredí, a väčšina z nich, dá sa dokonca povedať, že viac žien ako mužov, zaujala odmietavý postoj k tejto myšlienke odlišnosti perspektív. Uvedomujem si, že táto idea odlišného spôsobu videnia sveta spájaného so ženami môže byť použitá ako silný argument v úsilí o podporu prieniku žien do vedeckých sfér, v ktorých je ich stále málo. Tento argument vo veľmi zredukovanej a zjednodušenej podobe znie nasledovne: „Prečo by malo byť vo vede viac žien? Lebo ženy vidia svet ináč a robia výskum iným spôsobom.“ No práve to je spôsob argumentácie, ktorý považujem prinajmenšom za problematický.*

H. L.: Myslím, že problém takejto argumentácie spočíva v zavádzajúcom predpoklade, že existuje „jeden homogénny spôsob“, ktorým sa ženy pozerajú na svet (to je spojené s esencIALIZMOM). Komunita môže v ideálnom prípade vytvoriť priestor na artikuláciu rôznorodých kritických perspektív. Nie je nevyhnutné, aby každá žena túto šancu využila, ale len čo budú ženy do týchto komunit zahrnuté, je pravdepodobnejšie, že kritické perspektívy budú ďalej rozvíjané a artikulované. Len sa pozrite na výskum pohlavných rozdielov. Myslím, že existuje isté sociologické vysvetlenie javu, že mnohé ženy vedkyne sú rezistentné voči feministickým názorom. Je to preto, že sa cítia veľmi subordinované vo vzťahu k väčšine z hľadiska mocenskej štruktúry, takže si osvojujú spôsoby správania danej väčšiny. Existuje množstvo výskumov, podľa ktorých ženy vstupujúce do odvetví, do ktorých v minulosti nemali prístup, berú normy zaužívané v týchto odvetviach veľmi vážne, berú ich ako normy zabezpečujúce úspech v danej oblasti namiesto toho, aby ich vnímali ako určité ideologické konštrukcie. Osvoja si tieto normy a myslia si: Dobré, byť dobrou výskumníčkou znamená robiť to a to. Ženy a ostatné členky a členovia skupín, ktoré boli v minulosti marginalizované, majú pocit, že musia sami seba a svoju

pozíciu obhájiť. A obhájiť pozíciu znamená riadiť sa pravidlami. Avšak úspech v skutočnosti často predpokladá porušenie pravidiel. Muži sú oveľa slobodnejší v odmietaní starých modelov, pretože oni už súčasťou týchto odvetví sú; neexistuje pochybnosť o tom, či do daných oblastí patria, avšak v prípade žien tu táto pochybnosť stále je. A bude tu, až pokým nebudeme súčasťou rôznorodých vedeckých disciplín v dostatočne veľkom množstve po niekoľko generácií. Až dotedy tu vždy bude otázka, či ženy skutočne do týchto oblastí patria. Takže ženy cítia strach, aj keď to nie sú ochotné priznať. Myslím, že to je skutočná prekážka na ceste k zmene a že zmena bude prebiehať len pomalými krokmi; ale príde a budú ju iniciovať hlavne nasledujúce generácie. Ďalšia vec, ktorú som postrehla v oblasti filozofie, ako aj v oblasti vied je fakt, že zmeny, ktoré priniesli feministky, sa síce často prijímajú, no ich iniciácia sa nepripisuje im. Napríklad v rámci vied sú tieto zmeny často akceptované ako zabezpečujúce lepšiu vedu či „dobrú vedu“. To znamená, že pokrok vedy, ktorý nastáva v dôsledku začlenenia vylučovaných skupín ľudí a viacerých perspektív, nebude pripísaný jeho pôvodkyňiam a pôvodcom, ale vede samotnej. Takže dôkazy týchto ideí sa stratia, ale my si ich pamätať budeme.

Zhovárali sa *Mariana Szapuová* a *Etela Farkašová*.
Z angličtiny preložila *Lucia Mendelová*.